

ВІЙСЬКОВІ ТРАДИЦІЇ І ЗВИЧАЇ ЯК ЧИННИКИ ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ ВИЩОЇ ВІЙСЬКОВОЇ ОСВІТИ

У статті здійснено філософсько-культурологічний і семантичний аналіз військових традицій, звичаїв та ритуалів. Представлено їх класифікації на основі різних критеріїв. Схарактеризовано & функції, ознаки, способи існування, механізми впливу, історичне значення. Обґрунтовано їх патріотично-виховну й морально-психологічну цінність як чинників підвищення якості вищої військової освіти.

Ключові слова: військова освіта, захист Вітчизни, морально-патріотичне виховання, бойовий дух, військові традиції звичаї, ритуали.

Здобуття Україною незалежності наприкінці ХХ століття стало доленосним кроком у розвитку нашої держави та визначенні перспектив її подальшого - вільного й прогресивного - історичного поступу. Втім, як виявилось, справжня незалежність здобувається у кривавих боях. Дуже дорогою ціною доводиться платити українському народу за право на щастя. Переживаючи радість перемог і біль утрат, кожен день, за результатами військових зведень, оцінюємо якість вітчизняної військової освіти. Не перебираючи на себе сміливості аналізувати її прорахунки, впевнено можемо сказати, що її здобутки значною мірою ґрунтуються на перевірених віками національних військових традиціях і звичаях.

Для того, щоб з'ясувати, що являють собою військові традиції, слід передусім чітко визначити межі змісту цього поняття й розмежувати його за змістом від таких близьких до нього понять, як «звичай», «ритуал», «обряд».

Здійснивши аналіз різних визначень сутності та змісту цих понять, ми дійшли висновку, що у загальному сенсі їх можна визначити таким чином:

Традиція (передача, переданим, устой, неписаний закон, заповідь, стереотип — у прогресизмі) — це форма діяльності, поведінки і суспільних відносин, що історично склалася, укорінилася та передається від покоління до покоління (адже з лат. *traditio* - *передача*), з одного боку, свято зберігаючись, а з іншого - невпинно розвиваючись, відповідно до нових умов і змін суспільної свідомості.

Звичай - звичний образ дій, стереотипний спосіб поведінки, звичка, загальноприйнятий, усталений традиційний порядок, укорінений у побуті певної суспільної групи, який постійно відтворюється і розвивається.

Обряд, ритуал - церемонія, дійство, чин, порядок, **алгоритм**, що реалізує сукупність традиційних, жорстко регламентованих звичаєм, видимих символічних дій, які позбавлені безпосередньої практичної доцільності, але мають символічний смисл і важливість. У цих діях, що відбуваються, як правило, з використанням символів, втілюються певні уявлення й традиції, які супроводжують й оформлюють важливі моменти людського життя. Таким чином, можна вважати, що:

Традиція - це те, що є сталим, має регламентуючий характер (це вимоги, що висуваються до особистості: «так слід робити»)

Звичай — те, що є характерним, притаманним, але не обов'язково сталим, регламентуючим і не завжди переростає у традицію (звичай не є вимогою й має, швидше, рекомендаційний характер: «зазвичай це робиться так, так заведено, прийнято робити»).

Обряд, ритуал - жорстко регламентований прояв традицій у символічних діях («це робиться так і в такій послідовності»).

Водночас, зміст цих понять нерідко накладається. Так, традиція визначається як:

множина укорінених уявлень, звичаїв, звичок і навичок практичної й суспільної діяльності, що передаються від покоління до покоління й виступають *регуляторами суспільних відносин*;

«виражений у соціально організованих стереотипах груповий досвід, який шляхом просторово-часової трансмісії акумулюється й відтворюється у різних людських колективах» (Е.С. Маркарян) [5, с.878]

поняття, пов'язане з витоками: «традиція - це передача комплексу укорінених способів полегшення нашого розуміння сутнісних принципів універсального (всесвітнього) порядку, оскільки без сторонньої допомоги людині не дано зрозуміти сенс свого існування» (Ален де Бенуа) [1].

Звичай - традиційно встановлені правила громадської поведінки, які склалися внаслідок їх практичного застосування протягом тривалого часу серед людей, набір активно застосовуваних шаблонів поведінки, що дозволяють людям найкращим чином взаємодіяти один з одним, основна форма регулювання поведінки,

Обряд, ритуал - сукупність традиційних умовних дій, котрі в образно-символічній формі виражають установлені зв'язки людей з природою та між собою. Саме символічний характер обряду становить ту специфічну особливість, що відрізняє його від таких близьких явищ, як традиції, свята та звичаї. Ці останні не зводяться до обрядів, хоч можуть включати в себе обрядові елементи.

Н.С. Романова вважає, що обряд - це стійка в часових межах система санкціонованих символічних колективних дій, що відбуваються при найбільш важливих подіях у житті індивіди соціальної групи або суспільства в цілому та є засобом відтворення соціально значущих ідей [6].

Зміст традиції охоплює: досвід, знання, уявлення, ідеї, звичаї, обряди, правила, погляди, смаки, норми, цінності й образ дій і манери поведінки, усталені погляди, переконання. Традицію можуть утілювати певні суспільні установлення, інституції, оскільки через них вона проявляється. Зміст звичаїв зумовлюється традицією. Обряд може мати два змісти: той, що спостерігається через сукупність певних дій, й символічний, що стоїть за усіма цими діями. Зміст ритуалу являє собою демонстрацію форми, що втілює не стільки змістовність цінностей, скільки *ставлення до них* - визнання, повагу.

Структуру традиції утворює, за терминологією І. Лакатоса, жорстке ядро (норми, ідеали діяльності й спілкування), а також захисний пояс (набір частково інституціалізованих соціокультурних конвенцій и передумов, певна ідеологія тощо) [4]. Обряд складається з певних усталених дій (тобто зазвичай робиться так) і може мати циклічні періоди Так, жнивварський обряд

мав трициклічний період: зажинки, жнива, обжинки. Для ритуалу важлива не просто сукупність, а алгоритм цих дій.

Існують різні класифікації, які зумовлюють поділ традицій на види за: 1) ставленням до їх змісту: позитивні (*що і як традиційно приймається*), негативні (*що і як традиційно заперечується*); 2) за їх суб'єктами (носіями): народні, класові, релігійні, професійні; 3) за територією їх поширення: національні, регіональні, місцеві; 4) за часом їх існування: нові, старі; 5) за сферою їх існування: сімейні, родинні, професійні й відповідно традиції кожної сфери професійної діяльності; 6) зі ступенем їх стійкості, актуальністю й відповідністю суспільній свідомості: стійкі, нестійкі, застарілі віджили, прогресивні, ті, що відроджуються, сучасні та ін.

Види звичаїв: національні, регіональні, родинні, військові тощо. Види обрядів та ритуалів: 22 сферами життя — весільний, поховальний, жнивварський, військовий ритуал та ін.

Ознаки традиції: історична зумовленість, але й можливість їх створення, насаджене передаваність з покоління в покоління; перевіреність часом, відстояність; авторитетність (вимога повністю підпорядковувати особисту інтелектуальну й соціальну ініціативу авторитету традиції); сталість, незмінність, укоріненість; регламентуючий, нормативний характер (писаний чи неписаний закон), який не завжди усвідомлюється, а приймається як належне; атрибутивний характер традицій для соціальної реальності (тобто вона позначає й характеризує цю реальність як її сутнісна ознака).

динамічний характер, здатність до постійного розвитку, оновлення, збагачення змісту; притаманність їм сферам суспільного життя.

Сила й життєвість традицій проявляється: в широті їх прояву в суспільстві, їх непорушності адже, якщо з'являються спроби їх порушення і число таких фактів зростає, то виникає питання, чи не застаріли ці традиції); здатності до опору руйнівним впливам (боротьба із традицією, що віджила).

Ознаки звичаїв: зв'язок із традицією, залежність від неї; поширеність на певній території чи у певній соціальній групі; сталість форми, повторюваність дій.

Ознаки ритуалів: жорстка регламентованість форми та послідовності дій, складу виконавців дій, символіки, що їх супроводжують; урочистість, демонстраційний характер.

Спосіб існування традицій: у бінарних парах традиції - інновації (модернізм), традиція - національність (прогресизм).

В основі існування обряду - певна традиція суспільної діяльності чи стосунків. Зі зміною традиції обряди також змінюються або відходять у минуле.

Спосіб існування ритуалу: вони *супроводжують* зміну статусу людини (присвоєння їй звання, — прийняття нею Присяги, віддання їй військових почесностей); початок чи завершення певних справ (військового походу, битви тощо). Ритуал може містити у собі декілька обрядів.

Механізм дії традиції - накопичення, збереження й трансляція досвіду, специфічних норм і цінностей, зразків постановки й розв'язання певних проблем. Кожне нове покоління не просто сприймає і засвоює традицію у готовому вигляді, а здійснює власну її інтерпретацію й вибір. Наступними механізмами поширення традиції є: соціокультурне наслідування, ідентифікація й соціальна стереотипізація, яка передбачає формування стереотипів соціальної та індивідуальної

поведінки, жорстке домінування стереотипу над індивідуальним волевиявленням, особистісними особливостями та прагненнями.

Механізм дії звичаю - наслідування прикладів поведінки, вправлення у певних діях, привчення до них, ідентифікація з певною спільнотою через засвоєння відповідних норм поведінки й діяльності та інтеріоризацію втілених у них ідей, норм та ін.

Механізм дії обряду, ритуалу - через викликання чи підсилення в людини певних емоцій, емоційного зараження», підпорядкування індивідуальних почуттів спільному емоційному тону.

Утвердження традицій й укорінення їх у суспільстві чи у певній спільноті людей (наприклад, військових) зумовлюється їх відповідністю історичній свідомості народу або свідомості цієї спільноти, а також відповідністю традицій умовам їх функціонування. Атрибутивним параметром соціального буття традицій є час. «Динаміка культурної традиції - це постійний процес подолання одних видів соціально організованих стереотипів та утворення нових» (Е.С. Маркарян) [5. с. 87] на основі органічної перекомбінації елементів традиції. Розвиток традицій відбувається через введення інновацій, їх традиціоналізацію й перетворення на органічну складову традиції. Розвиток обрядів; виникають на основі певної традиції, розвиваються разом із нею. Ритуали виникають внаслідок історичної зумовленості або навмисної встановленості (ритуали нацистів).

Значення традицій - сприяють закріпленню у свідомості людей певних уявлень, формуванню певного типу самосвідомості й зміцненню переконаності у необхідності певної організації суспільства чи певних дій та стосунків. У широкому сенсі закладають модель світобудови (програмують правильне життя») і коди поведінки, є засобом етнокультурної, соціокультурної, професійної ідентифікації. Це те внутрішнє, що тримає людей, на протигагу примусу.

Універсальна історична роль традиції полягає, за Ї.Г. Гердером, у тому, що вона є головною рушійною силою історії й водночас, «духовним опіумом», який присипляє індивідуальну ініціативу і критичне мислення [3]. Створення нових традицій підпорядковується меті реалізації потреби підвести історичне обґрунтування під певні погляди. Макс Вебер протиставляє традицію й динаміки [2].

Значення звичаїв полягає в тому, що вони формують певну модель поведінки, впливають на становлення національного характеру, психології, системи взаємодії зі світом і соціальним оточенням.

Значення ритуалів і обрядів у тому, що вони слугують символом певних соціальних стосунків формою зовнішнього вираження й закріплення внутрішнього змісту традиції. Ритуал наповнює змістом ситуацію і поведінку в ній, дає відчуття початку чи завершення подій. Це забезпечує почуття доцільності, немарності поведінки, особливості моменту, правильності того що відбувається, є маркером перебігу подій. Спільне виконання громадських ритуалів стверджує єдність, дає можливість відчуття своєї причетності до спільноти та її життя.

Військовими традиціями можна вважати стійкі, історично утворені, укорінені у свідомості військових форми діяльності, поведінки, професійних та міжособистісних відносин військовослужбовців у воєнний та мирний час, які передаються від покоління до покоління воїнів і є фундаментальними основами функціонування військової системи у державі. Вони мають регламентуючий характер, що зафіксований нормативно або за переданням у середовищі

військових і визначає правила, звичаї та норми поведінки, несення військової служби та виконання військовослужбовцями бойових завдань.

М.Г. Жданов визначає військові традиції як правила, звичаї і норми поведінки військовослужбовців у мирний і воєнний час, що історично склалися. Він розглядає військові традиції як традиції нового типу й наголошує на їх принциповій відмінності від військових традицій зарубіжних країн.

Ознаками військових традицій є: стійкість, наступність, масовість прояву, ціннісний характер, історична зумовленість, повторюваність.

Зміст військових традицій має дві сторони: змістовну (духовно-моральне наповнення) й діяльнісну (соціально-педагогічна регуляція їх змісту в реальній практиці). Він охоплює:

порядок, правила і норми поведінки військовослужбовців (статути, положення, та ін. документи військового законодавства);

стосунки їх між собою (взаємна виручка: «сам гинь, а товариша виручай», бойове братерство, побратимство, дідівщина, висока вимогливість командирів (начальників) до підлеглих у поєднанні з турботою про них; самопожертва в бою заради досягнення загальної перемоги; зневага до боягузів і зрадників, масовий героїзм і мужність в періоди, коли вирішується доля незалежності Вітчизни;

духовні цінності (традиційні військові цінності: офіцерська честь, слово офіцера, честь мундиру, слава української зброї);

моральні настанови (надання переваги гідної смерті полону: „мертві сорому не мають”); традиції комунікації, мовні й мовленнєві традиції тощо.

Усі ці елементи пов'язані із виконанням навчально-бойових завдань, організацією військової служби та побуту й мають специфічні сфери функціонування, наприклад: традиційний військовий одяг (парадний та щоденний); традиційна зброя; традиції ведення бою; традиції святкування тощо; традиційні якості військового (військова доблесть, сміливість і відвага, висока пильність).

Військові традиції склалися на основі героїчних традицій українського народу, бойових традицій козацтва, сильний відбиток на них наклали традиції Радянських Збройних Сил.

Виховний вплив військових традицій полягає передусім, у силі прикладу, який вони подають молодому поколінню військових й у силі впливу ідеалу воїна на їхню свідомість, виникнення бажання наслідувати цей ідеал. У зв'язку з цим важливим завданням бойової підготовки і військово-патріотичного виховання особового складу є: вивчення, пропаганда, втілення в життя і творчий розвиток військових традицій.

Функції військових традицій: пізнавально-інформаційна; ціннісно-оцінна; навчальна; функція трансляції соціального й військового досвіду, забезпечення наступності поколінь військових; виховна: нормативно-регулятивна, регламентуюча, соціонормативна функції (вказують, як належить вчиняти «правильно»); об'єднуюча; морально-етичного контролю; культуротворча, культуроохоронна (формування військової субкультури й культури військових); ідентифікаційна функція (забезпечує входження особистості до спільноти військових, розрізнення «своїх» і «чужих»); професіоналізуюча функція (завдяки засвоєнню традицій молоде поповнення армії оволодіває військовою справою); мобілізуюча функція (пропаганда військових традицій допомагає мобілізувати особовий склад на вдосконалення бойової майстерності, підвищення рівня бойової готовності та саморозвиток інших сторін своєї особистості).

Враховуючи існуючі класифікації *військових традицій* Збройних Сил України, класифікуємо їх за такими показниками: за *сферами військової діяльності*: *бойові традиції*; *традиції військового навчання та виховання*; *традиції військового побуту у Збройних Силах України*.

Бойові традиції - це укорінені у свідомості військових елементи бойового досвіду, форми діяльності, поведінки і відносин між старшим і молодшим особовим складом під час військових дій, що історично склалися і зберігають свою актуальність для потреб військової практики й зразкового виконання військового обов'язку протягом тривалого часу.

Традиції військового навчання та виховання - це укорінені у свідомості військових стійкі правила, принципи, норми, форми і методи бойової підготовки військ (сил), організації виховної та соціально-психологічної роботи й самовдосконалення особового складу, які забезпечують передачу військовослужбовцям бойового досвіду, високий рівень професійної та морально-психологічної підготовленості, сприяють згуртованості особового складу та успішності дій при виконань:

Традиції військового побуту - це укорінені у свідомості військових стійкі правила, норми, звичаї, стосунки, види і форми організації повсякденної життєдіяльності військовослужбовців, що пов'язані із задоволенням їх матеріальних і культурних потреб в інтересах службової діяльності.

За змістом військові традиції можна поділити на:

- а) загальні, характерні для всіх Збройних Сил України (святкування Дня захисника Вітчизни, прийняття Військової Присяги та ін.);
- б) часткові, які відображують специфіку функціонування видів збройних сил, родів військ, оперативних командувань, конкретних з'єднань і військових частин (традиції військових формувань тощо).

За ступенем нормативного закріплення:

- а) ті, що мають юридичне оформлення у відповідних статутах, положеннях і настановах;
- б) ті, що не мають нормативно-правової регламентації, існують у переданнях, але виконуються як звичаї та правила, що склалися протягом багатьох десятиріч.

Військові звичаї - це загальноприйнятий, усталений традиційний порядок, типові способи й моделі поведінки військовослужбовців у мирний та воєнний час, що укорінені у їхній військовій цільності й побуті, постійно відтворюються і розвивається.

До військових звичаїв можна віднести: звичаї оголошення війни («Іду на ви»), звичаї наводження з переможеним ворогом та полоненими, звичай ведення в атаку (слов'янський та східний); звичай побратимства й братання; звичай надавання імен зброї, присвоєння імен видатних воїнів і героїв військовим частинам, літакам, бойовим кораблям; зарахування цих героїв до числа курсантів вищих військових навчальних закладів та до особового складу військових частин і підрозділів та ін.

Військові ритуали - це стійкі алгоритми соціальної взаємодії й сформовані способи масової поведінки військовослужбовців, які відтворюються упродовж тривалого часу, закріплені в нормативних актах, та є такими, що міцно увійшли у свідомість як добровільні обов'язкові соціальні дії. Військовим ритуалам притаманна жорстка схема, що є відомою й обов'язковою для усіхзакріплюючи певний спосіб дій.

Метою ритуалу є формування в особистості патріотичних думок, почуттів, настроїв і настанов.

Ознаки військових ритуалів: демонстраційність; естетичність, вплив на почуття.

У військовому середовищі існують дві групи військових ритуалів: 1) ті, що *закріплені* Статутами Збройних Сил України, і 2) ті, що *не передбачені* ними.

Виховний вплив військових ритуалів полягає в тому, що вони уособлюють й підкреслюють естетику військової діяльності, надають естетичної привабливості еталонним якостям та діям військового через викликання у військовослужбовців, залучених до ритуалів, піднесених почуттів, сильних переживань та емоцій і формування через них захопленого ставлення до різних аспектів **ВІЙСЬКОВОЇ** діяльності. Завдяки військовим ритуалам досягаються ті цілі військово-патріотичного виховання, яких важко досягти, використовуючи інші способи, форми та методи виховання. Вони формують у військових усвідомлення того, що для того, щоб відчувати себе спадкоємцями покоління військових як носіїв шляхетності, честі, гідності, слід стати продовжувачами військових традицій.

ЛІТЕРАТУРА

- 1.Ален де Бенуа Определение Традиции / Ален де Бенуа // Альманах «Полюс». - 2008. - № 1. - С. 3-4.
- 2.Вебер. М. Избр. Произведения / Макс Вебер. - М., 1990.
- 3.Гердер И.Г. Идеи к философии истории человечества/И.Г. Гердер. - М.: Наука, 1977. - 703 с.
4. Лакатос И. История науки и ее рациональные реконструкции / И мре Лакатос // Структура и развитие науки. Из эстонских исследований по философии науки. - М., 1978. - С. 203-269.
- 5.Маркарян Э.С. Узловые проблемы теории культурной традиции / Э.С. Маркарян // Советская этнография. - 1981. -№ 2. - С. 80-87.
- 6.Романова Н.С. Мировоззренческая функция социалистической обрядности / Н.С. Романова, - К.: Наукова думка, 1987.-87 с.

CITED LITERATURE

- 1.Alain de Benoist Definition of Traditions / Alain de Benoist // Almanac «Polus». - 2008. - № 1. - P. 3-4. [in Russian].
- 2.Weber. M. Izbr, Works / Max Weber. - M, 1990. fin Russian].
- 3.Herder Y. H. Ideas to the philosophy of history of mankind / Y.H. Herder. - M.: Nauka, 1977. - 703 p. [in Russian].
- 4.Lakatos I. History of Science and its rational reconstruction / I. Lakatos *it* Structure and Development of Science. From Boston of research in philosophy of science. - M., 1978 - P. 203-269. [in Russian].
- 5.Markarian E. S. Main problems of the theory of cultural traditions / E.S. Markarian // Sovetskaia etnografya. - 1981. - № 2. -P. 80-87. [in Russian].
- 6.Romanov N.S. Workd-view function of socialist ccicniunial riics /' N.S. Romanov. — К . ; Naukova duraka, 1987. — 87 p. [in Russian],

CITED LITERATURE

7. **Alain de Benoist Definition of Traditions / Alain de Benoist // Almanac «poius». - 2008. - J61.-P. 3-4. [in Russian],**
8. **Weber. M. izbr. Works / Max Weber. - M, 1990. [in Russian],**
9. **Herder Y. H. ideas to the philosophy of history of mankind / Y.H. Herder. - M.: Nauka, 1977. - 703 p. [in Russian].**

10. **Lakatos I, History of Science and its rational reconstruction / Í. Lakatos // Structure and Development of Science. From Boston of research in philosophy of science, — M., 1978 — p, 203-269. [in Russian].**
11. **Markarian E. S. Main problems of the theory of cultural traditions / E.S. Markarian//Sovetskaia etnografya. - 1981. -№ 2. -P. 80-87, [in Russian],**
12. **Romanov N.S. Workd-view function of socialist ceremonial rites / N.S. Romanov. - K : Naukova dumka, 1987 - 87 n [in Russian],**